

ARAB LEKSIKOLOGIYASI: TARIXIY RIVOJLANISHI VA ZAMONAVIY YO'NALISHLARI

*Andijon davlat chet tillari instituti Ingliz tili
filologiyasi, o'qitish metodikasi va
tarjimashunoslik fakulteti sharq tillari (arab tili)
yo'nalishi 102-guruh talabasi*

Abduraxmonova Zeboxon Avazbek qizi

*Ilmiy maslahatchi: **Kabulova U. S***

Annotatsiya: O'z vaqtida arab leksikologiyasining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va zamonaviy tadqiqot yo'nalishlari ilmiy jihatdan ko'p olimlar tomonidan o'rganilgan. Ushbu maqolada olimlar o'rganganib chiqqan arab tilining lug'aviy tizimi, so'zlarning kelib chiqishi, semantik o'zgarishlari va ularning grammatik hamda madaniy jihatdan o'zaro bog'liqligi namoyon bo'ladi. Shuningdek, maqolada Xalil ibn Ahmad al-Farohidiy, Sibavayh, Ibn Duroyd va Ibn Manzur kabi mashhur arab tilshunos olimlarining leksikologiya sohasidagi ilmiy merosi tahlil qilinadi.

Kalitli so'zlar: arab leksikologiyasi, leksika, semantika, ishtiyoq, lug'atshunoslik, arab tilshunosligi, til tizimi.

Аннотация: Становление, этапы развития и современные направления исследований арабской лексикологии были предметом научного изучения многих учёных. В данной статье представлены лексическая система арабского языка, происхождение слов, семантические изменения и их грамматические и культурные взаимосвязи, изученные учёными. В статье также анализируется научное наследие таких известных арабских лингвистов, как Халиль ибн Ахмад аль-Фарахиди, Сибавайх, Ибн Дуройд и Ибн Манзур в области лексикологии.

Ключевые слова: арабская лексикология, лексика, семантика, страсть, лексикология, арабское языкознание, языковая система.

Annotation: The formation, stages of development and modern research directions of Arabic lexicology have been scientifically studied by many scholars. This

article presents the lexical system of the Arabic language, the origin of words, semantic changes and their grammatical and cultural interrelations, as studied by scholars. The article also analyzes the scientific heritage of such famous Arab linguists as Khalil ibn Ahmad al-Farahidi, Sibawayh, Ibn Duroyd and Ibn Manzur in the field of lexicology.

Keywords: Arabic lexicology, lexis, semantics, passion, lexicology, Arabic linguistics, language system.

Tilshunoslik fanining muhim tarmoqlaridan biri bo'lgan leksikologiya tilning lug'aviy boyligini, so'zlarning ma'nosi, tuzilishi, kelib chiqishi va qo'llanilish xususiyatlarini o'rganadi. Arab tili dunyo tillari ichida eng qadimiy, eng boy va sistematik tildir. Shu bois arab tilining lug'aviy tizimi qadimdan olimlar e'tiborini tortib kelgan¹. Arab leksikologiyasi arab tilining lug'aviy qatlamini ilmiy asosda o'rganadi, bu orqali Qur'on tili, hadislar va klassik adabiyotdagi so'zlarning semantik hamda etimologik tahlilini amalga oshirish imkonini beradi. Shining uchun ham ushbu maqolada arab leksikologiyasining shakllanish bosqichlari, asosiy yo'nalishlari, mashhur olimlar hissi hamda zamonaviy tadqiqot tendensiyalari ko'rsatib o'tilgan.

Arab leksikologiyasi islomdan keyingi ilk asrlarda, ya'ni VIII–IX asrlarda shakllandi. Qur'on oyatlaridagi so'zlarning to'g'ri ma'nosini anglash, arab qabilalari o'rtasidagi lahjalar (lahajāt) farqlarini aniqlash zarurati leksik tadqiqotlarning asosiy sabablaridan biri bo'lgan². Arab olimlari “ilm al-lug'a” — til ilmi, “ilm al-ma'ānī wa-l-alfāz” — ma'no va so'z ilmi kabi tushunchalarni ishlab chiqdilar. Shu orqali arab leksikologiyasi mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida shakllana boshladi. Bu yo'nalish olimlari bu yo'lda ancha mashaqqat chekdilar. Xalil ibn Ahmad al-Farahidiy (VIII asr) — “Kitāb al-ʿAyn” asari orqali birinchi tartibli arab lug'atini tuzgan, fonetik tartib asosida so'zlarni joylashtirish tizimini yaratgan³. Sibavayh — “Al-Kitāb” asarida grammatik va leksik birliklar o'rtasidagi bog'liqlikni nazariy asosda yoritgan. Ibn Duroyd — “Jamharat al-lug'a” lug'ati orqali arab so'zlarining tarixiy qatlamlarini

¹ Karimov, M. Arab tili va uning grammatik tizimi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2012.

² Raxmonov, B. Tilshunoslik nazariyasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2019.

³ To'xtayev, H. Arab tili tarixidan ma'ruzalar to'plami. – Toshkent: TDSH nashriyoti, 2008.

ko'rsatgan. Ibn Manzur — “Lisān al-‘Arab” asari arab tilining eng keng qamrovli lug‘atidir⁴. Bu olimlarning ishlari nafaqat arab tilining leksik tizimini tushunishga, balki keyingi davr arabshunoslik tadqiqotlariga ham ilmiy asos bo‘ldi. Shuningdek ular arab leksikologiyasi quyidagi tarmoqlarga bo‘lishdi: ishtiyoq (so‘z yasalishi) – so‘zlarning ildizdan hosil bo‘lish jarayonini o‘rganadi; dalola (semantika) – so‘z ma’nosining turlari, o‘zgarish jarayoni va metaforik kengayishlarini tadqiq etadi;³. Mu‘jamshunoslik (lug‘atshunoslik) – arab lug‘atlarining tuzilishi va tuzish tamoyillarini o‘rganadi; atamashunoslik – yangi ilmiy-texnik terminlarning arab tilida shakllanishi⁵. Bu yo‘nalishlar arab tili lug‘aviy boyligini tizimli tahlil qilishga zamin yaratgan.

Zamonaviy arab leksikologiyasi XX asrda arab leksikologiyasi zamonaviy tilshunoslik bilan uyg‘unlashdi. Arab olimlari leksik birliklarni struktur-semantik, sotsiolingvistik va psixolingvistik nuqtai nazardan tahlil etishni yo‘lga qo‘ydilar⁶. Bugungi kunda arab leksikologiyasi kompyuter lingvistikasi, avtomatik tarjima tizimlari, hamda elektron lug‘atlar yaratish bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlanmoqda. O‘zbekiston arabshunoslari ham bu sohada faol ilmiy ishlar olib bormoqdalar⁷. Arab leksikologiyasining amaliy ahamiyati Arab leksikologiyasi quyidagi yo‘nalishlarda amaliy ahamiyatga ega: Qur’on va hadis tilini tahlil qilishda; arab tili o‘qitish metodikasini takomillashtirishda; tarjima nazariyasini boyitishda; arab adabiyotidagi semantik qatlamlarni tahlil etishda yordam beradi⁸. Bu soha arab tilining boy lug‘aviy imkoniyatlarini ilmiy va amaliy jihatdan to‘liq ochib berishga xizmat qiladi.

Arab leksikologiyasi arab tilshunosligi tizimining muhim bo‘limi hisoblanadi. U so‘zlarning kelib chiqishi, ma’nosi va ishlatilishini tahlil etish orqali arab tilining ichki tuzilmasini ochib beradi. Qadimiy manbalardan tortib, zamonaviy lingvistik

⁴ Rustamov, N. Arab tilining leksik tizimi va semantik xususiyatlari. – Toshkent: Oliy ta’lim, 2020.

⁵ Shirinov, A. Arab tilshunosligining shakllanish bosqichlari. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2016.

⁶ Yusupov, M. Zamonaviy lingvistika yo‘nalishlari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.

⁷ Abdullayev, A. Arab tilida atamashunoslik masalalari. – Toshkent: TDSHI nashriyoti, 2021.

⁸ Xudoyberdiyeva, Z. Til va tafakkur uyg‘unligi. – Toshkent: Universitet, 2015.

yondashuvlarga bo'lgan jarayon arab leksikologiyasining boy ilmiy merosga ega ekanini ko'rsatadi. Bugungi kunda arab leksikologiyasi xalqaro va milliy darajada, jumladan O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida ham faol o'rganilmoqda, bu esa o'zbek arabshunosligining mustahkam ilmiy asosini yaratmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev, A. Arab tilida atamashunoslik masalalari. – Toshkent: TDShI nashriyoti, 2021.
2. Karimov, M. Arab tili va uning grammatik tizimi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2012.
3. Raxmonov, B. Tilshunoslik nazariyasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2019.
4. Rustamov, N. Arab tilining leksik tizimi va semantik xususiyatlari. – Toshkent: Oliy ta'lim, 2020.
5. To'xtayev, H. Arab tili tarixidan ma'ruzalar to'plami. – Toshkent: TDShI nashriyoti, 2008.
6. Xudoyberdiyeva, Z. Til va tafakkur uyg'unligi. – Toshkent: Universitet, 2015.
7. Yusupov, M. Zamonaviy lingvistika yo'nalishlari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
8. Shirinov, A. Arab tilshunosligining shakllanish bosqichlari. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2016.